

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

СТУЛОВА ІННА МИХАЙЛІВНА

УДК 321:328.2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ Й ЕКОНОМІКА: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ

Спеціальність 23.00.02 - Політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, професор
АНУФРІЄВ Лев Олександрович,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
завідувач кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ГАНСОВА Емма Августівна,
Одеський регіональний інститут державного
управління Української Академії державного управління
при Президентові України,
професор кафедри філософських та соціально
політичних наук

кандидат політичних наук

ПЕХНИК Алевтина Валентинівна,
Одеська національна юридична академія,
старший викладач кафедри соціальних теорій

Провідна установа: Львівський національний університет ім. І. Франка, кафедра політології,
Міністерство освіти і науки України, м. Львів

Захист відбудеться “ 21 ” грудня 2002 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул.
Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії,
за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "20" листопада 2002 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

В. В. Дудченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що перехід від однієї суспільно-політичної системи до іншої пов'язаний з певними кризовими явищами в економіці, тому важливим завданням в цих умовах є пошук оптимальних політичних рішень економічних проблем. Під час здійснення економічних реформ і перетворення політичної системи особливо важливим стає дослідження як політичних наслідків економічних змін у суспільстві, так і результатів визначеної політики і політичних акцій в економічному розвитку. Глибока економічна криза, яка багато в чому породжена політичними катаклізмами, ставить під сумнів саме майбутнє демократичних політичних інститутів, оскільки вже давно стало аксіомою положення про те, що злиденних демократій не буває. Важливою причиною більшості прорахунків у сфері української економіки та її реформування є слабкість інститутів влади, відсутність необхідної політичної волі. Характерними рисами економічної системи, яка склалася в сучасній Україні, стали низький рівень конкурентоспроможності, інвестиційна непривабливість, відсутність ефективного механізму розробки і реалізації економічної політики, зрощування держави і бізнесу. А відсутність теоретичного обґрунтування і практичного визначення даної проблеми стало однією з причин того, що Україні поки ще не вдалося повною мірою закріпити реальну економічну і політичну незалежність, демократичні основи нової держави. Тому особливо актуальним стає увага політичної науки до тих економічних факторів, які безпосередньо визначають особливості функціонування і зміни політичних інститутів і процесів. Результати теоретичних досліджень процесів економічного реформування, отримані в ході паралельних досліджень політологів і економістів, стали підтвердженням того, що якісний прорив у цьому напрямку може бути досягнутий лише шляхом синтезу концепцій політичної й економічної науки, висування й емпіричної верифікації теоретичних гіпотез, покликаних пояснити закономірності економічної трансформації, які спостерігаються в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження пов'язаний з розробкою планової науково-дослідної теми “Політична діяльність у демократичному суспільстві” (номер державної реєстрації – 0191002015), яка здійснюється Інститутом соціальних наук Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, і одним з виконавців якої є дисертант.

Мета даного дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб виявити загальні закономірності, тенденції, особливості реформування політичних інститутів і економіки, їх взаємозв'язок і взаємозалежність в умовах перехідного суспільства з урахуванням зарубіжного досвіду і на цій основі виробити політологічну концепцію економічної політики України. Ця мета обумовила постановку і розв'язання таких дослідницьких **завдань**:

- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення залежностей між економікою і політикою;

- на основі аналізу досвіду демократичних країн вивчити теорію і практику взаємодії політичних інститутів і економіки;

- обґрунтувати взаємовплив економічного розвитку суспільства і його демократизації;

- проаналізувати процеси економічного розвитку в контексті трансформації політичної системи;

- з'ясувати роль державного регулювання в економіці;

- визначити основні напрямки економічної політики України в перехідний період.

Об'єктом дослідження є процес економічних змін у суспільстві, які стали результатом визначеної політики, а також їхні політичні наслідки.

Предметом дослідження є особливості економічної політики України в перехідний період як основи забезпечення життєдіяльності політичної системи.

Методи дослідження. Застосування філософських, загальнонаукових і спеціальних методів забезпечило єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу взаємодії і взаємозалежності політичних інститутів і економіки, одержання найбільш достовірних наукових результатів дослідження. Системний підхід використовувався при аналізі політичної системи як цілісного, складноорганізованого механізму, який перебуває в безупинній взаємодії з економічною сферою через вхід (який сприймає економічні вимоги суспільства, його підтримку або несхвалення) і вихід (прийняті політичні рішення і дії в галузі економіки) системи. Інституціональний підхід застосовувався при вивченні політичних і економічних інститутів, які здійснюють економічну політику. На основі соціологічного методу розглядався вплив на політичні інститути економічних процесів. За допомогою порівняльного аналізу зіставлялися економічна політика в демократіях, які розвиваються, різні способи її реалізації в розвинутих демократіях з метою виявлення загальних рис і специфіки, знаходження найбільш ефективних політичних рішень в галузі економіки.

За основу дослідження були взяті праці з порівняльної політології, предметом дослідження яких були взаємодія і взаємозалежність політичних інститутів і економічної політики.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена сукупністю поставлених завдань і способів їх вирішення. У дисертації здійснено системний політологічний аналіз взаємодії політичних інститутів і процесів і економіки як фактора демократичного суспільного розвитку в Україні. Створено цілісну концепцію економічної політики України в перехідний період на основі принципів демократизації. У ході проведеного дослідження отримані результати, які мають наукову новизну:

- обґрунтовано, що економіку і політику варто розглядати у взаємозв'язку і взаємодії, що підтверджується конвергенцією політичних і економічних інститутів, яка спостерігається;

- показано, що необхідність перегляду Конституції України у бік перерозподілу владних повноважень на користь уряду очевидна і з погляду реалізації економічного курсу, який потребує корекції;

- з'ясовано, що демократизація суспільства знаходиться в залежності не тільки від економічного зростання, але і від його типу;

- аргументовано, що перехід до демократії та її консолідація є не тільки важливими умовами економічного зростання, але і його наслідком;

- показано, що зрощування держави і бізнесу є перешкодою для ефективних економічних реформ і ринкових відносин. Тому необхідна політична воля для ліквідації системи внутрішніх привілеїв і пільг, створення рівних умов для підприємців;

- обґрунтовано необхідність зміни ставлення держави до бізнесу. Однією з цілей економічної політики держави повинно стати формування ефективного національного капіталу;

- аргументовано потребу економічної сфери в політичному рішенні про відповідні інституціональні зміни. Зокрема, вимагають досконалості нормативна база економічного розвитку і необхідні умови для її практичної реалізації;

- показано, що ефективність економічної політики залежить від узгодженості всіх галузей державної влади, консенсусу еліт і їхньої політичної волі;

- розглянуто умови, за яких втручання держави в економічні процеси можна вважати виправданим;

- показано, що метою здійснюваних економічних перетворень має стати не тільки підвищення ефективності економічної системи, але і формування політичного механізму, що забезпечить перспективи продовження і розвитку цих перетворень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть використовуватися для подальшої наукової розробки проблем взаємодії політичних інститутів і економіки, зв'язку громадянського суспільства і держави, розвитку політичних інститутів і інститутів громадянського суспільства, свободи і демократії в незалежній Українській державі. Висновки дисертаційного дослідження можуть бути корисними для органів державної влади в їх політичній практиці в економічній сфері з метою удосконалення цієї практики.

Апробація основних результатів дисертації здійснювалась на міжнародних наукових конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених “Молодежь и общество: пути решения проблем” (29-31 серпня 2001 р.); Міжнародній науковій конференції “Філософські проблеми гуманізації освіти” (28-30 травня 2002 р.). Основні положення роботи

обговорювалися на засіданнях кафедри політології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Публікації по темі дисертації. По темі дисертації в збірниках наукових праць та матеріалах конференцій опубліковано 5 наукових статей, 4 з них опубліковано без співавторів.

Структура дисертації. Специфіка проблем, які стали об'єктом даного дослідження, обумовили наукову побудову і логічну структуру дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожний з яких містить по два підрозділи. Загальний обсяг дисертації складає 185 сторінок. Список використаних джерел включає 108 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі **“Теоретико-методологічні підходи до вивчення залежностей політики й економіки”** розкривається ступінь розробленості проблеми, досліджуються взаємозв'язок і взаємозалежність політики й економіки, основні наукові теорії, присвячені даній проблемі, розглядаються основні напрямки аналізу взаємодії економічних і політичних факторів у ході економічного реформування.

Аналізуючи ступінь розробленості тематики дисертаційної роботи, можна зробити висновок про те, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі є багато досліджень, присвячених розгляду сутності, функцій політичних інститутів і процесів та економіки. Проте, в основному, відповідно до традиційних підходів ці поняття аналізуються ізольовано одне від одного.

Економічне тлумачення політичної сфери вперше було сформульоване Аристотелем. Пізніше ця проблематика знайшла своє відображення в наукових працях А. Сміта, К. Маркса, Й. Шумпетера. Умовність поділу понять “політичне” і “економічне” стала предметом дослідження М. Вебера. З'єднання політики й економіки з метою своїх досліджень вважали за необхідне Е. Даунс і К. Ерроу. Результатом експансії економічного методу на політичну науку в 50-ті роки ХХ століття стала економічна модель демократії Е. Даунса, в основу якої закладена ідея раціональної політичної поведінки.

Можливі негативні наслідки надмірного державного контролю, зайвої централізації влади проаналізовані в працях українських вчених, як М. Бернацького, В. Косинського, І. Озерова, П. Струве, М. Туган-Барановського, П. Фоміна.

Залежність стабільності демократичного інституту політичної влади від економічної політики, що підтримується населенням, відображена в дослідженнях американського вченого С. Розенстоуна. Роль політичних змін в економічних процесах досліджена М. Леві, У. Нордхаусом, Дж.-Л. Розенталем.

Великий внесок у розробку проблеми взаємодії і взаємозалежності політичних інститутів і процесів і економіки внесли Г. Беккер, Д. Белл, М. Доган, М. Олсон, Е. Остром, К. Оффе, У.К. Пройсс, Б. Ротстайн, Д. Хелд, Ч.Ф. Ендрейн, К. Ерроу.

Співвідношення економічної влади і демократії стали предметом дослідження таких учених, як Т. Ванханен, Л. Дайамонд, Р. Даль, М. Доган, Д. Істон, Д. Керт, А. Лейпхарт, Х. Линц, С. Липсет, А. Льюїс, Н. Мур, Е. Мюллер, Д. Растоу, А. де Токвіль, Дж. Торрес, Л. Туроу, С. Хатингтон, М. Хадсон, Р. Емерсон.

Роль політичної системи в економічному розвитку проаналізована в працях українських політологів В. Горбатенко, Л. Дунаєвой, Л. Кормич, Ф. Рудича, Д. Шелеста, російських політологів Ю. Федорова, А. Шевченка та ін.

Проблема державного регулювання як принципу соціальної правової держави розглянута в працях українських учених В. Бабкіна, М. Баймуратова, С. Наумкіної, А. Сіленко, В. Співака та ін.

Питання економічної політики в перехідний період знайшли своє відображення в наукових працях українських дослідників Ф. Барановського, І. Бураковського, В. Медведчука, М. Павловського та ін.

Політика, як і деякі інші суспільні дисципліни, стосується питань суспільно-політичного устрою світу, що є об'єктом її аналітичної уваги. Політичні інститути й економіка зазвичай досліджувалися, як автономні сфери соціальної активності, що не могло не позначатися на чіткому розмежуванні дисциплін – політики й економіки.

Акцентування уваги на вузьких інституціональних сферах влади і пов'язаних з ними політичних питаннях призвело до того, що демократичні теорії залишили поза полем зору надзвичайно істотну концентрацію влади в приватному і корпоративному секторах економіки, саме через те, що вони завжди вважалися тими, що знаходяться поза межами “політичної системи”, чи просто “неполітичними”. А така проблема, як взаємозалежність між державним устроєм і економікою, рідко знаходилася в центрі уваги дослідників.

Відповідно до ліберальної традиції XIX і XX століть “політичне” ототожнювалося з діяльністю урядів і ставленням до них громадян. Особливо ця позиція піддавалося критиці марксизмом, який виходив з того, що вона розвивається так, начебто відносини між класами не є експлуаторськими, у них немає істотних розходжень в інтересах. З погляду марксизму, основне джерело сучасної влади – приватне володіння засобами виробництва – деполітизоване лібералізмом. Мається на увазі, що з ним поводяться довільним чином, начебто не існує потрібного об'єкту політики; економіка вважається неполітичною, масовий поділ на тих, хто володіє і контролює засоби виробництва, і тих, хто повинен жити на заробітну плату, розглядається як результат вільних приватних договорів, а не у зв'язку з діяльністю держави.

Таким чином, марксизм не сприймає один з основних постулатів ліберальної традиції – поділ на громадянське суспільство і світ політичний.

Як відомо, політична наука тривалий час відмовлялася вивчати багато проблем, які знаходяться на рубезі політичного (підсистем функціонального забезпечення потреб суспільства у формуванні і реалізації мети соціальної дії) і економічного (тобто функціонального забезпечення завдань адаптації суспільства до навколишнього середовища, і забезпечення ефективного управління ресурсами), вважаючи їх строго політекономічними. Тому підхід, відповідно до якого економіка і політика уявляються як частини єдиної загальної структури, в рамках якої здійснюється взаємодія між людьми, є досить новим.

Аналіз наявних підходів до проблеми, яка цікавить, надає дисертанту можливість зробити висновок про те, що політика, яка усе більше орієнтує свої функції на інтенсифікацію процесу мобілізації ресурсів, вільно чи мимоволі втягує у свою сферу елементи, які раніше класифікувалися як такі, що відносяться до економічної сфери.

З погляду сучасного економіко-політичного підходу процеси прийняття політичних рішень можна виражати в термінах ринкової взаємодії між виборцями, членами груп тиску і суб'єктами прийняття політичних рішень. Звідси випливає, що сама економіко-політична система являє собою з'єднання двох типів ринків – економічних, де відбувається обмін товарів і послуг, і політичних, де об'єктами обміну служать, з одного боку, заходи економічної політики, а з іншого – фактори політичної підтримки: голоси виборців, проведення інформаційних кампаній у засобах масової інформації, внески в передвиборні фонди та ін.

Одним із концептуальних положень даного дослідження є визнання того, що необхідною умовою успішної побудови ринкової економіки в країнах, які раніше мали адміністративно-командну економіку, є радикальна трансформація механізмів втручання держави в економічну сферу. Таким чином, перехідне суспільство має потребу в проведенні широкомасштабної інституціональної реформи, результатом якої повинна стати поява нового комплексу інститутів, здатних розвивати ринкову економіку і функціонувати в її умовах.

Дисертант виходить з того, що співвідношення політичних інститутів і економіки є ключовим у розумінні характеру суспільного ладу. Збалансованість взаємозв'язку політичних інститутів і економіки впливає на розвиток економічного потенціалу суспільства, його добробут, рівень розвитку демократичних процесів, а в цілому – на життєдіяльність суспільно-політичної й економічної систем. Порушення ж балансу між ними стає причиною неефективної економічної політики, наслідками якої є економічна криза, зниження рівня життя населення, зростання інфляції і стагфляції.

Суть збалансованості взаємозв'язку політичних інститутів і економіки полягає у здатності політичних інститутів забезпечувати оптимальне використання господарських ресурсів, тобто в

економічній ефективності. У той же час варто враховувати і політичну ефективність, що розуміється як здатність політики і політичних інститутів забезпечувати максимізацію цільових функцій суб'єктів політичного ринку. Економічна і політична ефективність знаходяться в антагоністичних відносинах, тому що ріст підтримки суб'єктів прийняття політичних рішень групами тиску вимагає здійснення перерозподільних заходів, що завдають збитку пересічним виборцям. Аналізуючи дану проблему, дисертант робить висновок, що найбільшого успіху в умовах перехідної економіки варто чекати від тих інституціональних реформ, які здатні вирішувати проблеми населення і водночас відповідають інтересам суб'єктів політики.

Дослідження взаємозв'язку і взаємодії політичних інститутів і економіки обумовило розгляд питання про механізми перетворення економічної влади на політичну. Якщо під політичною владою розуміються конкретні політичні інститути (парламент, президентська влада, уряд та ін.), то економічна влада не є чимось формалізованим, поданим відповідними інститутами. В Україні та інших країнах колишнього Радянського Союзу знаходиться чимало прикладів перетворення економічної влади на політичну, і навпаки. Вищі чиновники дуже часто переходять з уряду в бізнес, з бізнесу в уряд. На жаль, на державному рівні поки ще не усвідомлюється проблема конфлікту державних і комерційних інтересів, як це відбувається в будь-якій західній демократії. Природно, що така ситуація не може сприяти боротьбі з корупцією, тоді як подальша криміналізація економіки являє пряму загрозу стабільності і дієздатності української держави.

Здійснивши аналіз вітчизняних і закордонних політико-економічних досліджень, дисертант прийшов до висновку, що політичні інститути й економіка є взаємозалежними і впливають один на одного. Але економічне зростання не залежить тільки від наявності потрібних політичних інститутів. Світовий досвід дає чимало прикладів, коли суспільству, яке має комплекс таких інститутів, не вдається забезпечити економічного зростання. І навпаки, високі темпи економічного зростання досягаються суспільствами, інститути яких варіюються від демократичних до авторитарних, а економіка – від ринкової до централізованої.

Дисертант робить висновок, що стабільність політичних інститутів залежить від рівня розвитку, стійкості і перспективності економіки. Нерозвинена економіка перешкоджає формуванню стабільних демократичних інститутів, хоча не робить це неможливим. Політична стабільність можлива за умови, коли більшість членів суспільства в цілому задовільно оцінюють своє майнове становище і ті можливості, які їм відкриває національна економіка. Неефективна економічна система сприяє тому, що з метою задоволення своїх майнових інтересів певні групи населення можуть вибрати радикальні протиправні дії.

У другому розділі **“Політичні й економічні фактори демократії”** розкривається взаємозв'язок процесу демократизації й економічного розвитку, аналізується співвідношення політичної системи та економіки.

Прагнучи до виявлення об'єктивного механізму виникнення демократичних політичних систем, дослідники намагаються знайти детермінанти демократії у першу чергу у сфері економіки. Вони ставлять перед собою питання про те, що є первинним: демократія чи економічний розвиток? Чи є демократична система необхідною умовою початку такого розвитку, чи просто впливає на економічне зростання та добробут?

Показники економічного розвитку досить часто використовуються як пояснююча перемінна виникнення демократії. Так, у науковій літературі вже давно закріпилася думка про те, що чим вищим є рівень розвитку економіки (враховуються показники валового національного продукту на душу населення, показники індустріалізації – виробництво електроенергії на душу населення та ін.), тим більше шансів, що система стане демократичною.

Дисертант поділяє точку зору, що економічний розвиток кінцево пов'язаний з виникненням демократії, проте, варто враховувати і ті фактори, зв'язок яких з демократизацією є більш сильним. Фактори, що визначаються рівнем економічного розвитку (ВНП на душу населення, економічна незалежність, політична воля, військові витрати), більше впливають на демократизацію, ніж власне економіка.

Неефективна, не задовольняюча потреби людей економіка спонукує їх задовольняти свої майнові інтереси радикальними, часто протиправними способами, що розладнують державність. Як показує історичний досвід, політичне безладдя, державні перевороти та економічні кризи супроводжують одні одних. У результаті держава може перетворитися на інструмент придушення незаможних шарів, потрапити під контроль тих груп, які зацікавлені в збереженні свого економічного статусу. Невдоволення, спровоковане економічними факторами, може бути використане деякими політиками для захоплення влади, що вони виправдовують метою відновлення економічної справедливості. Ілюстрацією може служити фашизація державного ладу багатьох європейських країн, охоплених економічною депресією, що відбувалася в середині XX століття.

Важливим є висновок про те, що необхідність перегляду Конституції України у бік перерозподілу владних повноважень на користь уряду очевидна і з погляду реалізації економічного курсу, що потребує корекції. Але діяльність уряду повинна знаходитися під контролем парламенту, що покладе велику відповідальність як на уряд, так і на парламент, який повинен буде відповідати за діяльність “свого” уряду. Це важливо тому, що проведення непопулярних економічних реформ може здійснюватися за допомогою автократичних методів, які ігнорують волю парламенту, персоналізують політику і підривають позиції демократичних політичних інститутів. А це може стати причиною виникнення протиріч між економічними і політичними реформами і сповільнити розвиток демократії.

В Україні, як і в інших республіках колишнього Радянського Союзу, перехід від авторитарно-тоталітарного суспільного ладу до демократичного суспільства і правової держави почався зі створення нової політичної системи. Її становлення відбувається під тиском двох факторів – збереження тієї чи іншої частки політичного впливу колишньої правлячої еліти і характеру опозиційних сил. Їхнє співвідношення під час переходу до демократії і визначає майбутній інституціональний лад, у тому числі той чи інший розподіл владних повноважень між виконавчою і законодавчою владами. Україна вже завершила початковий етап перехідного періоду (проголошення незалежності і придбання атрибутів державності) і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів, політичного й економічного облаштування. Проте, у силу об'єктивних причин у політичній і економічній сфері країни спостерігаються негативні процеси. Так, дотепер немає узгодженості всіх галузей державної влади, консенсусу еліт та їхньої політичної волі, від яких залежить ефективність економічної політики. Прорахунки в економічній політиці призвели до того, що самі реформи в суспільній свідомості найчастіше стали асоціюватися, в першу чергу, зі зниженням рівня життя. Неузгодженість дій між законодавчою і виконавчою владами, відсутність стратегії ринкових перетворень ставить під сумнів можливість незалежного розвитку Української держави у майбутньому. У зв'язку з цим виникає необхідність створення чіткого механізму стримувань і противаг між гілками влади, а неухильне дотримання владними структурами Конституції України є неодмінною умовою поглиблення демократичних основ у керуванні державою, тобто, позитивно позначиться на економічному розвитку країни.

У третьому розділі **“Державне регулювання в правовій соціальній державі”** аналізуються позитивні і негативні сторони державного регулювання, досліджуються основні напрямки економічної політики в Україні.

Зважаючи на те, що забезпечення ефективного розміщення ресурсів і задоволення потреб може здійснюватися через ринкові і політичні механізми, особливо актуальною стає проблема соціально-економічної ефективності держави як центрального інституту політичної системи суспільства.

Дисертант відзначає, що державне регулювання соціально-економічних процесів виправдовується саме так званими “провалами ринку”, до яких належать зниження конкуренції і скорочення діапазону регулюючих функцій цін у результаті монополізації; існування суспільних благ, які не можуть бути поставлені ринком; зовнішні ефекти дії ринкових відносин, не регульованих ринком; неповні ринки, коли приватні ринки не справляються з виробництвом деяких несупільних товарів і послуг; недосконалість інформації, що знижує можливість для споживачів вибрати необхідний товар; перманентні безробіття, інфляція, з якими не справляються механізми ринку. Ці обставини приводять до необхідності пошуку нових механізмів регулювання – держави і політичних механізмів суспільного вибору, що переборюють неспроможність ринку.

Однією з важливих передумов стабільності суспільства, що дозволяє ефективно функціонувати в умовах різних впливів, зберігаючи при цьому свою структуру і здатність контролювати процес суспільних змін, є економічна політика. Її важливу роль підтверджує те, що економічні кризи, спад виробництва, зниження рівня життя населення, різко виражені диспропорції в перерозподілі доходів часто ставали причиною руйнування політичної системи. Тому важливим завданням соціальної правової держави є її активна участь у соціально-економічних процесах.

В умовах реформування економіки проблема державного регулювання є однією з найбільш актуальних, але в той же час, деякою мірою суперечливою. Оскільки, з одного боку, економіка, яка довгий час знаходилася під надмірним контролем держави і її впливом, має потребу в їхньому ослабленні, тобто державі приділяються не конструктивні прямі дії, а роль додатку до всемогутнього ринку. З іншого боку, у країні, що ніколи не мала ринкового механізму, роль держави в процесі перетворення планової економіки на сучасну змішану економіку дуже важлива, від неї вимагаються фінансові та матеріальні ресурси, допомога в захисті соціальних прав і свобод.

Приватний ринок має величезні переваги в дуже багатьох секторах економіки, тому тільки аргумент підвищення ефективності може служити підставою для будь-якого втручання держави. Участь держави в економіці виправдана тоді, коли вона забезпечує більшу ефективність, ніж за відсутності втручання, та коли така участь ефективна за витратами. Проте, державне регулювання також має вади, які ускладнюють вирішення питання про пропорції між ринковими та державними механізмами, але якщо держава здатна оптимізувати використання ресурсів в інтересах індивідів і суспільства в цілому, його можна вважати ефективним.

Результативність ринкових реформ ймовірна там, де вдається знайти баланс між виправданою державною участю в економіці та ринком.

Як показав досвід реформ в Україні “відхід” держави від економіки призвів до втрати основних охоронних та системоутворюючих функцій служіння держави суспільству. Характерними рисами стали непомірне зростання бюрократичного апарату, лобіювання якого в економічній і соціально-політичній сферах інтересів окремих груп чиновників та пов’язаних з ними економічних структур, посилювалося. А це не могло не відбитися на масштабах корупції, що проникає в усі сфери суспільства.

Без тісного взаємозв’язку і співробітництва між державою та громадянським суспільством не можна розраховувати на успішне реформування економіки країни та проведення ефективної економічної політики. Інститути громадянського суспільства та місцевого самоврядування, тобто організації, що виражають інтереси самих широких верств населення, повинні мати можливість брати участь у вирішенні найважливіших політичних і соціально-економічних проблем. У зв’язку з цим доцільно змінити пріоритети державної політики у бік соціалізації держави.

Результатом десятилітньої практики ринкової трансформації національної економіки України стало те, що вона істотно змінила свій вигляд. Демонтовано механізми командної економіки, зникли загальні дефіцити товарів та послуг, значно розширено їхній асортимент. Відпущено раніше стримувану особисту ініціативу людей, продовжується процес становлення підприємницької верстви, що формує основу майбутнього добробуту країни. Зріс рівень політичної та економічної активності громадян України. Кожному надане і реалізується право займатися будь-якою діяльністю, яка не заборонена законом. Це стало відправним пунктом для зародження і розвитку підприємництва, малого бізнесу, створення широкої мережі комерційних структур та комерційних банків.

Проте, поряд з позитивними є й незадовільні результати. У силу суб'єктивних і об'єктивних причин мають місце негативні тенденції та руйнівні процеси, що на сьогодні багато в чому переважають над творчими, конструктивними процесами, що сильно впливає на політичну ситуацію в країні, її економічне і соціальне становище.

Економіка стала заручницею політики, основою якої є непогодженість між гілками влади, які переслідують свої егоїстичні інтереси. На політичному полі країни не знайшлося сильних об'єднань, партій із привабливими ідеями, що могли би бути зрозумілі і підтримані більшістю населення. Боротьба різних політичних сил, непогодженість і навіть конфронтація між гілками державної влади стали перешкодою для створення діючого механізму прийняття і реалізації рішень в економічній сфері. Прийняття будь-яких рішень часто є результатом лобіювання визначеними політичними силами своїх інтересів, а не глибокого аналізу існуючої ситуації. За минуле десятиліття країна звільнилася від застарілих економічних догм, які були досить сильним гальмом для розвитку економіки і соціальної сфери. Проте, корінної зміни відношення до власності як основи суспільного ладу поки ще не відбулося. Повільно змінюється психологія стосовно ринкової економіки більшості населення України, що пов'язано з кризою в економіці та соціальній сфері. У суспільстві посилилися конфліктогенні фактори, в основі яких лежать соціальний розрив та протистояння між більшістю населення, яке зубожіє, і вузьким прошарком надбагатих людей.

Дисертант вважає, що сильна економічна політика є однією з основних передумов стійкого стану суспільства, що дозволяє політичній системі ефективно функціонувати в умовах різних впливів, зберігаючи при цьому свою структуру і можливість контролювати процес суспільних змін. Водночас економічні кризи, спад виробництва, погіршення життєвого рівня населення, різко виражені диспропорції в перерозподілі доходів часто стають причиною дестабілізації і навіть розпаду політичної системи.

На думку дисертанта, пріоритетними напрямками економічної політики України повинні стати:

- протидія зниженню життєвого рівня населення, підвищення його матеріального добробуту;
- збільшення асигнувань на соціальні цілі;
- підтримка малого і середнього бізнесу;
- формування середнього класу.

Проте, не можна забувати, що ніякі соціальні та економічні перетворення неможливі без згоди серед політичних сил з найважливіших проблем економічного розвитку країни, без політичної стабільності в суспільстві.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження проблеми взаємної залежності політики й економіки можна зробити висновок, що спроби їх роз'єднання або протиставлення є неспроможними. Уявляється неправомірним розглядати економіку як самостійну сферу громадського життя, ізольовану від інших суспільних явищ, тому що економіка і політика знаходяться в нерозривній єдності, постійній взаємодії і взаємозалежності. Від того, наскільки ця взаємодія правильна і збалансована, залежить економічний потенціал суспільства, добробут населення, рівень розвитку демократичних процесів, а в цілому – життєдіяльність і стабільність політичної й економічної систем. Проте суттєві причини виникнення політики не піддаються поясненню лише економічними факторами.

Для більш глибокого і всебічного розуміння сутності політичних інститутів і процесів важливо розглядати їх не тільки відокремлено, але й у контексті з іншими подібними явищами. Одне з таких явищ – економіка. Яку роль відіграє економіка у формуванні і функціонуванні політичних інститутів і процесів? Як політичні інститути і процеси впливають на економіку, як вони взаємодіють між собою? Не випадково ці питання завжди хвилювали вчених, тому що від того, як вони розуміються, залежить успіх у вирішенні таких, наприклад, проблем, як стабільність політичних систем, їхня здатність вирішувати завдання, які виникають перед сучасним суспільством, ефективність держави і політичної системи, їхня пристосованість і самоадаптація до умов, які змінюються.

Відповідно до наявних теорій існує пряма залежність між рівнем демократизації і ступенем економічної волі, а згодом і з процвітанням. Чим більш значущими є успіхи держави на шляху демократизації, тим більш розвинутою повинна бути її економіка.

Аналіз проблеми, яка розглядається, приводить нас до правомірного висновку про те, що розвиток процесу демократизації залежить не тільки від стану внутрішньої економіки країни, але і від стану національних економік у системі світової економіки.

Центральним політичним інститутом є держава. В економіці держава завжди виступає як власне політична організація. Проте, це не означає, що потрібно абсолютизувати її політичний

характер і тому розглядати лише як політичний інститут. Відомо, що в різнобічній діяльності держави існують не тільки чисто політичні. Те саме можна сказати і про окремі державні органи – парламент, уряд, міністерства, судові інститути та ін. Хоча вони і є складовими частинами політичного державного апарату, проте, виконують функції і неполітичні – економічні, фінансові та інші, які мають у структурі політичної системи суспільства важливе значення.

Економічна політика України повинна бути заснована на державному регулюванні в рамках демократичного суспільства, а в перспективі прагнути до зваженого скорочення втручання держави в соціально-економічну сферу суспільства. Вона повинна бути орієнтована на досягнення економічного зростання на основі індивідуальних цінностей, самовираження кожного, вільного підприємництва і права власності.

Аналіз економічної ситуації в Україні також дає підставу дисертанту зробити висновок про те, що в Україні є вибір між двома варіантами розвитку економіки із застосуванням регулюючої функції держави: радикальні дії жорсткого регулювання економіки, результатом яких може стати різка поляризація суспільства та істотне зниження рівня життя населення; або демократичні, ліберальні реформи, метою яких є створення соціально орієнтованого ринкового господарства.

Позитивні зміни, що відбулися в українському суспільстві, свідомості людей вселяють надію на те, що демократичний розвиток і соціально орієнтована ринкова економіка, як напрямок розвитку країни, альтернативи не мають.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Стулова І.М. Економіка і політика: можливі напрямки дослідження взаємозв'язків // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип.10-11 С. 487-492.
2. Стулова І.М. Функції держави в ринкових умовах // Держава і право. Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – Вип. 14. – Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 76-79.
3. Стулова І.М. Принципи економічного підходу до вивчення політики // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 58-63.
4. Стулова І.М. Економічна політика України в перехідний період // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Вип. 13-14. – Одеса: Юридична література, 2002. – С 676-680.
5. Стулова І.М., Давидова М.В. Права і свободи людини і громадянина в Україні як фактор демократії // Сб. научн. трудов всеукраинской научно-практической конференции молодых ученых “Молодежь и общество: пути решения проблем”. – Одесса, 2001. – Том 1. – С. 104-105.

АНОТАЦІЯ

Стулова І. М. Політичні інститути й економіка: взаємодія та взаємозалежність. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2002.

У дисертації розглянуті фактори взаємозв'язку економічної та політичної сфери в державі. Розкривається взаємозв'язок процесу демократизації й економічного розвитку, розглядається вплив показників економічного розвитку на демократизацію. Аналізуються ключові проблеми української держави в політичній сфері та інститутах державної влади. Досліджуються позитивні і негативні сторони державного регулювання економічних процесів, основні напрямки економічної політики в Україні. Описані основні завдання, які стоять перед державою у період переходу до ринкової економіки і демократичних основ державної політики. Відзначається необхідність знаходження балансу між виправданою державною участю в економіці і ринком, пропонуються пріоритетні напрямки економічної політики України.

Ключові слова: політична система, політичні інститути, політична стабільність, демократизація, державно-правове регулювання економіки, економічна політика.

АННОТАЦИЯ

Стулова И. М. Политические институты и экономика: взаимодействие и взаимозависимость. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2002.

Рассмотрены факторы взаимосвязи экономической и политической сферы в государстве. Раскрывается взаимосвязь процесса демократизации и экономического развития. Анализируются ключевые проблемы украинского государства в политической сфере и институтах государственной власти. Исследуются положительные и отрицательные стороны государственного регулирования экономических процессов, основные направления экономической политики в Украине. Описаны основные задачи, стоящие перед государством в период демократизации и перехода к рыночной экономике. Отмечается необходимость нахождения оптимального баланса между оправданным государственным участием в экономике и рынком, предлагаются приоритетные направления экономической политики Украины.

Ключевые слова: политическая система, политические институты, политическая стабильность, демократизация, государственно-правовое регулирование экономики, экономическая политика.

SUMMARY

Stulova I.M. Political Institutes and Economics: Interaction and Interdependency. – A manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a specialty 23.00.02 – political institutes and processes. Odessa National Law Academy, Odessa, 2002.

The dissertation contains results of research on a problem of mutual influence and mutual dependency of political sphere (general political regime, political institutes, processes, etc.) and economy. Main disadvantages of previous investigations in the field of mutual connection and mutual acting of political and economical institutes and processes are defined. Complex analysis of reformation of political system and creation of effective political institutes in the countries of Eastern Europe and USA is made. The necessity of consideration of political and economic systems in mutual correlation and mutual functioning is proved. As the result of carried out researches the conclusion was made that the equilibrium of correlation between political institutes and economy influences development of economic potential of the society, its welfare, level of democratic processes development and activity of social and political and economic system in the whole. It is shown that violation of this equilibrium become the reason of different negative consequences such as economic crisis, reduction of level of life, growth of the inflation and so on. The necessity of taking into account economic factors when making political decisions is grounded in the work. In the dissertation is also shown that democratization of the society is depend not only from economic growth but from its type too which is determined by the type of the state and by the level of its relations with the society. Also it is shown that economic growth in its turn is proportionally depend on the democratization in the state. The economic determinants of democratization are investigated. The need of radical transformation of the mechanisms of intrusion of the state into the economic sphere is proved, the need of transitional society in carrying out of wide-scale institutional reform, the result of which the appearance of new complex of the institutes which will be able to develop the economy and to function in its conditions, are founded. The non-efficiency of non-democratic regimes and their negative influence on the State system are shown. The key problems of Ukraine in political and economic sphere are clearly shown. The legal basis of the government functioning is considered and the evidence of the necessity of review of Ukrainian Constitution towards reapportionment of power authorities in favour of the government is shown. The positive and negative aspects of state regulation are also considered in the dissertation. It is proved that the effectiveness of market reforms is determined by the optimal balance between reasonable state participation in the economy and the market. The current

situation in the political and economic sphere of Ukraine is analyzed. As one of the main aims of the state the necessity of change of its treatment to business is designated. As the distinguishing feature of optimal state strategy in the conditions of globalization its collaboration with the society is indicated. Also the aims and directions of economic policy of the state at present stage among which are formation of effective national capital, counteraction to reduction of the level of population life, increasing of common weal, increasing of appropriations on social objectives, support of small and medium business, formation of medium class, etc. are suggested. The reasons of necessity of state intrusion into economy are analyzed, the conditions in which intrusion of the state into economy may be considered as justified, the optimal balance of justified and scientifically grounded participation of the state in economic processes and the own mechanism of free market is defined.

All the results of dissertation work in common resolve concrete scientific task on the reforming of the system of political institutes of Ukraine, improving of their collaboration with the other spheres of social life, including with the economic processes, rationalization and scientific grounding of the state participation in the economy, which have essential meaning for our country in the present time, in the conditions of globalization and entering of Ukraine to the world economic society.

The results of dissertation work can be useful for the bodies of state power in analysis of political and social and economic situation in Ukraine, determination of outlooks of further development of the economy and society, liberty and democracy in independent Ukraine, in resolving problems of interaction of political institutes and economy.

Key words: political system, political institutes, political stability, democratization, state and legal regulation of economy, economic policy.